

וכן ר' שמעון (סוכה כ: קדושין סו: סנהדרין יב. תוספתא כלים ב"ב ב,א).
 וכן ר' אליעזר (עירובין קא: ב"ב קנו: גדה ט: תוספתא תרומות ג,יח).
 רשב"ג: 3 (גטין עד. ידים ג,א; תוספתא דמאי ג,יז).
 רבן גמליאל — פעם אחת (עירובין סא:).
 ר' עקיבא, ר' נחמיה ור' יהושע — לא נמצא אף פעם אחת.

דף טו

זקא אזלי עשרה קרי בני זרתא, וא"ל יהבינא לך בני גרמידא — ה'זרת' היא חצי האמה (ע' עירובין ד מנחות צו, תוספתא כלים ב"מ ו,ד ועוד), וזוהי מידת חושן המשפט — זרת ארכו וזרת רחבו. ועל שם מידה זו נקראה האצבע הקטנה — שממנה מתחילין למדוד את מדת הזרת, שהיא המרווח שבין האצבע הקטנה לקצה האגודל במתיחת האצבעות (ע' רש"י כתובות ה: מנחות יא: ספר הערוך — ערך 'אצבע' ועוד).

(ע"ב) כיון דמקבל עליה זולא, קרוב לזה ולזה הוא — מבואר שאם אין מקבל עליו הפסד הזול — אסור, שקרוב לשכר ורחוק להפסד הוא. ודוקא בכגון זה שקנה דבר מסוים, ואם נתקלקל — המקח בטל והמעות שנתן — הלוואה, אבל כשלא קנה דבר מסוים, מותר אפילו אם אינו מקבל עליו זולא, כדין 'פוסקין על הפירות' כשיש לו, שאילו נגנבו או אבדו — חייב המוכר באחריותו. וכן אם פחתו או הותירו — חייב להעמיד לו אחרים, כי שם שונה שהרי הוא 'מכר' בכל צד ואין שם ביטול מקח, ולכן מותר בקרוב לשכר ורחוק להפסד (עפ"י נמוקי יוסף ועוד).
 ואע"פ שהלוקח מרויח בעסק זה, ואין לומר 'שקילא טיבותיך ושדייא אחיזרי' — מותר, כי בשעה שנטול את הפירות אינו מקבל יותר משיעור הדמים שנתן, ואין זה דומה לרווח דמי הסרסור שאסרו לעיל (ע' מנחת שלמה כח).

'המלוה את חבירו — לא ידור בחצרו חנם, ולא ישכור ממנו בפחות, מפני שהוא רבית. אמר רב יוסף בר מניומי... איכא דאמרי... הלויני ודור בחצרי...' — כתבו הפוסקים (ע' תוס' רא"ש כאן ובתשובה קח, יז; יו"ד קס, ז קס,א): דוקא בחצר וכיוצא בזה, דבר המפורסם לכל — אסור, אבל להשאילו חפצים — מותר, אם היה משאילו אותם חפצים בלאו הכי.
 ויש אומרים (ע' ברא"ש) שאפילו בחצר וכדומה, אם הם אוהבים זה לזה והיו משאילים חצרים בשעת הצורך זל"ז גם ללא ההלואה — מותר להשאיל לאחר ההלוואה, ולא אסרו אלא בסתם בני אדם. וכן משמע מכמה פוסקים. ואולם מהמהרש"ל נראה שאוסר בזה (ש"ך קס,א). וכשמשתמש בחפציו שלא מדעתו לדברי הכל אסור (עתוס' ורא"ש; יו"ד קס,ז). אך אם הם אוהבים זה לזה בענין שהיו רגילים ליהנות האחד מחברו ללא רשות קודם ההלואה, יש להתיר להמשיך זאת גם לאחר ההלוואה, כי אין נראה כלל שסומך על הלואתו, כיון שהיה רגיל לעשות כן מקודם (שו"ע הגר"ז יב. וע' גם בהגהות אשר"י שלהי פרקין).

— מה'איכא דאמרי' מבואר שהמשנה מדברת בשהתנה עמו מראש, וקתני 'לא ישכור ממנו בפחות' — משמע שבשווי מותר לשכור, אע"פ שהתנה על כך מראש שישכיר לו, ויש לו הזכות להיות קודם לכל אדם אחר (שו"ת המבי"ט ח"א ו).

בספר מנחת שלמה (כו,א) כתב להוכיח מכאן להתיר אמירת 'תודה' ואין בדבר משום רבית דברים — שלא מסתבר שהנאה כזו תהא חמורה יותר מההנאה שנתחייב לו הלווה להיות קודם לכל אדם בהשכרה. [ישונה אמירת 'תזכו למצוות' שזוהי ברכה ורבית דברים היא, כמו הקדמת 'שלום' שהיא ברכה. ע"ש]. ואילו בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א פ) משמע שנקט כדבר פשוט שאמירת 'תודה' עבור הלוואה — אסורה, ע"ש (וע"ע במובא בקדושין ח). ושוב חזר בו הגרש"ז מהוראתו זו.

(ע' מנחת שלמה ח"ב סח,ב. ומשמע בדבריו שלא חזר בו מצד הסברה אלא משום דברי הגר"ז (בהל' רבית ט) שהראוהו. וזו לשון הגר"ז: 'אפילו לדבר דבור טוב בשביל ההלוואה או בשביל הרחבת זמן אסור, כגון להקדים לו שלום אם לא היה רגיל מתחלה להקדים לו. ואין צריך לומר לקלוט בפניו או להודות ולהחזיק לו טובה או לברכו בפניו על שהלווה...'). ולכאורה נראה לדייק מדלא כתב 'להודות או להחזיק לו טובה' כדרך שכתב לעיל — שאין תודה אסורה אלא אם מביע בה החזקת טובה, וכגון שאומר לו שאסיר תודה הוא לו ומכיר בטובה שעשאו, אבל אמירת 'תודה' בעלמא הנאמרת על כל דבר קט, אינה בכלל החזקת טובה או ברכה. ועוד, הלא נראה שגם אם לא היה מלווה לו לבסוף אלא רק הביע נכונותו להלוות ולבסוף לא יצא הדבר לפועל, היה אומר לו 'תודה' על כך — הרי שאין זו תוספת על ההלוואה עצמה. וכן מובא (בספר דברי חכמים) בשם הגר"ח"פ שיינברג שליט"א שהתיר אמירת 'תודה'. וע"ע בספר נתיב חיים (סג). עוד בענין זה ובשאר אופני 'רבית דברים' — ע' להלן עה:).

כל זה אמור בכגון נידון דידן שאין למלווה רווח ממוני, אבל תנאי שיש בו רווח ממוני, כגון שהתנה עם הלווה שכל מלאכה שיש לו לעשות, ימסרנה למלווה לעשותה ולא לאחר — פסקו השו"ע והש"ך (סו"ס קס) שאסור. והט"ז שם נשאר ב'צריך עיון'.

לכאורה נראה שדברי המבי"ט הנ"ל נתונים במחלוקת האחרונים; שלפי מה שכתב הנקודות-הכסף (סו"ס קס) בתירוץ הראשון, וכן לפי תירוץ החו"ד שם (סקי"ז). וכן כתב בהחלט בסי' קסט סקל"ד), שאם מתחייב למכור למלווה אפילו בשווי — הדבר אסור 'והוא פשוט', לכאורה אין הפרש בין מכירה להשכרה. ואולם לפי התירוץ השני בנק"כ שם, ותירוץ הכרתי-ופלתי שם, מותר. וכן מובא משו"ת רדב"ז (ח"א תקל), שכל שבשווי — אין כאן לא נשך ולא תרביית. ושם אף החו"ד, אילו ראה תשובות המבי"ט והרדב"ז הקדמונים, הוה הדר ביה. ועכ"פ צ"ע כיצד יפרנס את הוכחת המבי"ט. [וכן יש להעיר על מה שסתם לאסור בספר 'ברית יהודה' (יא,כה), ולא הזכיר דברי המבי"ט].

— במה שמבואר בגמרא שאפילו חצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר — אסור, נחלקו הראשונים; שיטת הרמב"ם (מלווה ו,ב) שגם אם כבר דר צריך להעלות לו שכר, שאם אינו מעלה לו, הרי אבק רבית בידו. ואמנם אין הדיינים מוציאים ממנו, אך אם בא לצאת ידי שמים — חייב כדין 'אבק רבית'.

ואילו הרמב"ן (ב'מלחמות' ובחדושו) ועוד ראשונים חולקים וסוברים ש'צריך להעלות' — לכתחילה, שלא ידור בה בחנם כדי שלא יראה כנוטל רבית, אבל לאחר שכבר דר אינו חייב כלום, אף לצאת ידי שמים. שאפילו בגדר 'אבק רבית' אינו. ודייק כן ממעשה דלהלן דרב יוסף בר חמא, שאמר 'הדרי בי' ולא משמע שהחזיר דמי שימוש, שאז היה אומר 'מהדרנא לה...'.
עוד נחלקו במה שאמרו בהמשך הסוגיא, כשאמר 'הלוויני ודור בחצרי' — האם יש כאן רבית קצוצה גם כשהחצר אינה עומדת להשכרה וגברא דלא עביד למיגר (כן דייקו הראשונים מדברי הרמב"ם — ספר התרומות; הג"מ ובית יוסף — קסו. ודלא כהלח"מ. וכן דעת כמה מהראשונים — עש"ך קסו סק"ו). ואילו הרמב"ן

חולק וסובר שאין זו רבית קצוצה. [והרבה ראשונים נקטו בדעתו שאפילו ב'הלויני' אינו אלא 'מחזי כרבית' ולא 'אבק רבית' — רשב"א, רא"ש ועוד. ודלא כהטור שכתב דהוי 'אבק רבית']. לכשנדקדק נמצא ששתי המחלוקות הללו — אחת הן; כי הנה יש להוכיח מדברי הגמרא בתחילת הפרק, שעשו צריכותא על לאוין דרבית וגזילה (וע' במובא שם), שהרבית שאצל המלוה כגזילה היא בידו, אלא ששונה 'גזילה' זו שהרי היא באה לידו מדעת הנותן, ומשום כך הוצרכנו 'לאו' מיוחד על הדבר (כמבואר בגמרא שם). ואולם הממון הזה שביד המלוה — ממון של איסור הוא, ונחשב כממון גזול שנמצא בידו.

ונחלקו הראשונים בהגדרת שם 'ממון' לענין 'גזילה' מחודשת זו; הרמב"ם סובר שגדר 'ממון' לענין רבית אינו זהה ל'ממון' של דיני גזילה, ואף ממון כזה שאין עליו חיובים בתורת גזילה, כל שניתן כתוספת על ההלוואה ובתורת רבית — 'ממון' הוא. ואפילו 'זה נהנה וזה לא חסר' כיון שניתן בתורת רבית, הרי הוא ממון, הן לענין שאם קצצו מתחילה, ייחשב 'רבית קצוצה', הן לענין שבלא קציצה הרי הוא 'אבק רבית'. ואילו הרמב"ן סובר שלענין רבית אין נחשב 'ממון' אלא מה שיש בו תורת גזילה. הלכך גם בקצף אין זו רבית קצוצה, וגם כשלא קצף, ב'זה נהנה וזל"ח' אינו רבית כלל אלא 'מחזי כרבית' [ואין בזה אלא איסור מצד המעשה שעושה, אך אם כבר דר — הלא אין ממון של רבית בידו, אף לא אבק. והרי גם אם יחזיר, אותו מעשה שהיה נראה כרבית לא יתוקן, ולכן פטור מלהחזיר אף לצאת ידי שמים].

ובזה מדוקדקת לשון המשנה, שמסיימת 'מפני שהוא רבית' — והלא בכל הפרק מדובר על דברים האסורים משום רבית, ומה באו להוסיף כאן?

ויש לומר [על פי המתבאר בשיטת הרמב"ם] שבא ללמדנו דבר זה עצמו; מדוע נחשב ממון ואסור, והלא לענין גזילה דעלמא אין זה בגדר ממון — על זה אמר שכאן אסור 'מפני שהוא רבית' ואין צורך באותם גדרי 'ממון' של גזילה, אלא כל תוספת רווח הניתנת לשם רבית, הרי הוא 'ממון' של רבית' (עפ"י חדושי ר' אריה לייב מאלין — ח"א ז. וע"ש עוד באריכות).

דף סה

רבא אמר: גלימא מפקינן מיניה. מאי טעמא, כי היכי דלא לימרו גלימא דמכסי וקאי גלימא דריביתא הוא' — משמע שלולא טעם זה המקח קיים, ואין אומרים כיון שנעשה באיסור נתבטל המקח. מכאן פסק רב האי גאון ז"ל בתשובה, כאשר נעשה מקח באיסור כגון שהוסיף בדמיו בשביל המתנת מעות, או פסק על הפירות עד שלא יצא השער וקנו באחד מדרכי ההקנאה המועילות [להוציא נתן מעות בלבד, שאינן קונות אלא ל'מי שפרע', ובענין זה שנעשה באיסור אינו עומד ב'מי שפרע'] — המקח קיים ואין יכול לבטלו משום שנעשה באיסור (עפ"י רא"ש רמב"ן; יו"ד קעה, ח ועוד. ובשו"ת רשב"ש (עא) כתב שמדברי הרמב"ם משמע שמקח שנעשה באיסור — בטל).

משמעות הפוסקים היא [אם כי בלשון הרא"ש אין הוכחה לכך] שאף בכגון שמפסיד מכך אין המקח בטל, כגון פסק פירות ונתיקרו, אין יכול לומר אילו ידעתי שאסור ליטול כמחיר היוקר, לא הייתי מוכר. וחייב ליתן הפירות כמחיר הכול. וכן בכגון קיראה (סג): שמוזיל מהמחיר בגלל הקדמת התשלום, אם עשו קנין גמור — המקח קיים וחייב הלוקח ליתן כמחיר היוקר (כן כתב התשב"ץ ח"א סה. הובא בפ"ת קעג סק"ח), ואין יכול לבוא בטענת מקח טעות, שעל דעת כן לא קניתי. ויש להעיר שמסוגיתנו אין הוכחה לכגון זה. וגם צ"ב טעמא דמלתא. וכן יש להעיר מדברי החוות-דעת (קסא סק"ה עפ"י